

„Asceza politicianului”.
Secolul democrației între virtutea liberală și viciul antipolitic
(“The Asceticism of the Politician”
The century of democracy between liberal virtue and anti-political vice)

Fabrizio FIUME

„Economia constată existența unei probleme financiare, birocratice, monetare, oferă anatomia proceselor de producere a bogăției într-un moment istoric specific; dar observația rămâne pe terenul promisiunilor și al simptomelor”¹

Piero Gobetti

„...deși forțele pieței ajută la modelarea gradului de inegalitate într-o societate, politicile guvernamentale sunt cele care modelează forțele pieței.”²

Joseph R. Stiglitz

Abstract

Accustomed to the thought of the 20th century as ‘the age of extremes’, that of the advent and triumph of -isms, we tend to forget that the 20th century was above all the century of democracy. The birth of the century's most virtuous and long-lived daughter was, however, troubled and its infancy difficult: in addition to the challenge thrown at it by communism, fascism and, after the end of the Cold War, by the new populisms, democracy also had to face the risks induced by the tares that accompanied it from its gestation, also favouring its temporary fall in the thirty years of fire and lead that linked the beginning of the First to the end of the Second World War. Nowadays, when new threats lick it, while ancient wounds, never completely healed, risk to reopen, it is more than ever worth going back to its beginnings, to discover who, back then, had grasped the monstrous potential, but also the sublime ones, that accompanied the birth of the new era. Piero Gobetti, the intellectual, the anti-fascist hero, thus reveals to us not only the features of the clamorous fascist aggression, but also more subtle, and yet in turn lethal, evils that risked and risk suffocating the democratic dream, while also showing us the cure: to remember that politics begins and ends within the perimeter of human conscience; and that freedom is not a means but the ends, the only one worth fighting for.

Keywords: antipolitics, fascism, populism, neoliberalism, Piero Gobetti

În ultimii ani, mai întâi în jargonul politic, apoi și în cel academic, termenul de *antipolitică* a devenit extraordinar de răspândit. Mișcarea a început atât de brusc și s-a dezvoltat cu o accelerație atât de marcată încât sugerează nașterea unui neologism, făcut absolut indispensabil de evoluția vremurilor. În realitate, cuvântul în sine exista deja, probabil încă din secolul al XVIII-lea³, dar trecerea sa de la o monedă antică și rară la o monedă actuală și hiperinflaționistă și-a schimbat natura – valoarea sa semantică – atât de mult încât ne permite nu doar să o luăm în considerare în mod efectiv ca neologism, dar și să interpretăm care sunt motivele care au dus la producerea lui, semnele unei schimbări sociopolitice radicale.

După cum am spus, totul s-a realizat într-o perioadă scurtă de timp; dacă la începutul secolului termenul mai putea fi înțeles în diverse sensuri, în deceniul următor s-a transformat într-un fel de sinonim pentru populism⁴: un populism prezentat, totuși, ca simplificat, caracterizat de granițe

¹ Piero Gobetti, „Economia parassita”, în *La Rivoluzione Liberale*, anno III, n. 9, 1924.

² Joseph R. Stiglitz, *Il prezzo della disuguaglianza. Come la società divisa di oggi minaccia il nostro futuro*, Einaudi, Torino, 2014, p. 53.

³ Paolo Viola, „Prima del populismo: radici settecentesche dell’antipolitica”, în *Meridiana. Rivista di Storia e Scienze sociali*, anno XIV, nr. 38-39 novembre 2000.

⁴ Și în cazul italian, termenul provine de la numele unei formațiuni politice populiste, *Un om oarecare*, care a cunoscut un succes intens, dar scurt, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, în declin, deloc surprinzător, odată cu izbucnirea

ideologice și mai neclare și însoțit de o judecată explicită de valoare negativă. Acest stigmat nu-l găsim în definiția originală a populistului, care în sine nu implică nici aprobare, nici condamnare, iar dacă este adevărat că poate fi trăit ca o insultă de către cei care nu se recunosc ca atare, este la fel de adevărat că un *narodnik* – cuvânt din care, nu întâmplător, termenul în sine provine – nu ar fi găsit nimic rău intenționat în el, de vreme ce n-ar fi auzit altceva decât să fie numit pe nume, la fel cum un militant al Partidul Poporului să fie numit peronist. Dimpotrivă, nicio organizație și niciun militant nu s-ar defini ca fiind antipolitici.

De fapt, termenul *antipolitică*, util în principal pentru a stigmatiza un adversar, a intrat pe deplin în arsenalul politic, ceea ce, de fapt, nu este deloc ciudat, având în vedere noua sa natură, în timp ce este cel puțin singular că a găsit imediat un succes similar în lumea academică, considerând că subiectivitatea sa extremă îl face de facto inaplicabil muncii analitice⁵. Merită precizat că, așa cum în politică s-a suprapus cu cuvântul *populist*, în editorialele marilor ziare și reviste majore, ca mai general în lumea intelectuală, a înlocuit – cu răutate, ca urmare a unei asonanțe evidente – expresia de *deviație politică antisistemică*. Totuși, opoziția sistemică/anti-sistemică a reprezentat o categorie utilă tocmai datorită obiectivității, clarității și caracterului neutru care o face un descriptor eficient: într-un regim republican, un monarh este antisistem; într-o monarhie, un republican este antisistem; într-o democrație constituțională, un fascist este antisistem, dar într-un regim fascist, un democrat este antisistem ș.a.m.d.

Paradoxul este că însăși căutarea unui nou epitet care să identifice și să marcheze adversarii democrației relevă o criză substanțială a democrației: căutarea frenetică a unui *inamic extern* precum și răspunsul la o redefinire necesară a identității într-un mod pe cât de elementar pe atât de consolidat – *celălalt* ca instrument al primului proces de construcție a *noastră*, prin criteriul negativ al diferenței și al construirii unei granițe – ne-a împiedicat să vedem dușmanul care, mărșăluind de mai mult timp, acum se regăsea în propria tabără (asta dacă nu deja era acolo), chiar a pătruns deja venind din ceea ce consideram spațiul sigur din spatele liniilor. Pe scurt, având toată atenția către alții, nu am fost capabili să observăm masele de „barbari” populaști⁶ care au trecut dincolo de liniile noastre defensive apărute, am făcut ca Arthur Ernest Percival, care era atât de mândru de apărarea insurmontabilă de pe malul mării a Singapore, încât nu și-a dat seama că japonezii erau deja pe punctul de a-l captura prin spargerea apărării fortăreței prin partea opusă, venind din junglă.

Evident că aici nu vrem să negăm sau să subestimăm amenințarea populistă, ci să subliniem că este doar una dintre posibilele amenințări cu care se confruntă sistemele democratice⁷ și, după cum vom vedea, nu este nici măcar cea mai veche sau mai persistentă. Ca să nu mai vorbim că o evaluare corectă a acestora ar necesita o lectură mult mai amplă decât cea a vulgatei politico-media a ceea ce s-a întâmplat din ultima fază a bipolarismului SUA/URSS încoace: nu are rost să ne concentrăm pe istoria liderilor și a organizațiilor dacă nu se înțelege că zestrea lor politică provine din vorbirea unei limbi deja împărtășite, din întruchiparea unui sistem de valori sau credințe deja răspândite. Chiar și când ne referim la populismul contemporan ar trebui să învățăm să raționăm urmând calea parcursă de Zeev Sternhell pentru a explica ascensiunea fascismului, o cale care a pornit de la observația că acea mișcare s-a născut după aproximativ douăzeci de ani în care valorile ei au *impregnate*⁸

Războiului la rece în 1947. Termenul i-a supraviețuit însă, având o circulație considerabilă în așa-zisă „Prima republică”, dar în timp și-a epuizat sensul pentru a se „reinventa” în ultimele decenii.

⁵ Mark Lilla, *L'identità non è di sinistra : Oltre l'antipolitica*, Marsilio, Venezia, 2018.

⁶ Este emblematic faptul că metafora „barbarului” a fost folosită tocmai de primul partid vădit populist care s-a instalat în Italia, și într-adevăr în Europa de Vest, deja între anii 1980 și 1990, cu un succes senzațional în politicile electorale din 1992, prin urmare cu doi ani înainte de prăbușirea așa-numitei „Prime Republici”, Liga Nordului. Roberto Maroni, Carlo Brambilla, *Il mio Nord. Il sogno dei nuovi barbari*, Sperling & Kupfer, Milano, 2012.

⁷ De exemplu, Nadia Urbinati identifică trei modalități diferite posibile de „desfigurare” a democrației: populistul, epistemicul și plebiscitarianul. Nadia Urbinati, *Democrazia sfigurata : il popolo fra opinione e verità*, Università Bocconi Editore, Milano, 2014.

⁸ Zeev Sternhell, Mario Sznajder, Maia Ashéri, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Parigi, Gallimard 2010, p. 404.

literalmente – este termenul folosit în mod special de istoricul israelian – societățile liberale din Europa de Vest⁹.

Din acest punct de vedere, cazul italian este categoric emblematic.

Pierderea eficacității și criza aferentă de legitimitate pe care globalizarea anilor '80 a impus-o tuturor sistemelor politice naționale au fost agravate, în Italia, de acțiunea de clește a doi agenți mișcați de forțe opuse: pe de o parte, faptul că de-a lungul anilor '80 Războiul Rece încă nu se încheiase, ceea ce a legitimat existența unui sistem politic anormal, determinat de faptul că al doilea partid politic național, și primul din opoziție, s-a dovedit a fi un partid comunist; pe de altă parte, în a doua jumătate a deceniului, criza URSS și a partidului său conducător ajunsese deja atât de departe încât să inducă o gravă criză de identitate în Partidul Comunist Italian, demolându-i mitul întemeietor și secând sursele sale de legitimare. Criza comunismului italian nu numai că nu a condus țara către o „normalizare” față de modelul occidental, dar s-a dovedit a fi hotărât contagioasă, până la punctul în care, într-un mod doar aparent paradoxal, va ataca și partidele din zona guvernamentală: dinamica comunism/anticomunism atribuite de fapt, deși în moduri diferite și cu nuanțe diferite, un rol și o identitate tuturor partidelor italiene.

În lipsa unei propuneri politice concrete, după ce singura posibilă – „compromisul istoric” – se prăbușise în 1979, și cu o problemă de identitate¹⁰ tot mai mare – să ne gândim la ponderea cuvintelor „forța motrice a Revoluției din „Octombrie” –, Partidul Comunist nu a văzut altă cale de urmat decât să se prezinte ca înnoitorul moral al țării, în numele mândrii sale „alterități”, un personaj care părea să se îndepărteze din ce în ce mai mult de sfera politică și de cea antropologică. O cale deja prea îngustă în sine, pe care succesorii ultimului mare secretar comunist italian s-au dovedit a fi complet incapabili să o urmeze fără a se îndrepta periculos în urmărirea a ceea ce ei considerau stările profunde ale italienilor, dar care, în realitate, erau semne ale procesului general de „impregnare” populistă care afecta democrațiile occidentale; un proces care în Italia, din cauza problemelor critice bine cunoscute care afectează sistemul politic, a fost dezvăluit mai devreme. Astfel, raportul introductiv al noului secretar Achille Occhetto la cel de-al XVIII-lea Congres Național al PCI – celebrat în 1988, ultimul înainte de căderea Zidului Berlinului – va fi o antologie a temelor care, într-un mod mult mai convingător, va fi apoi susținută de noua dreaptă care va domina în următorii douăzeci de ani: documentul va vorbi textual despre „ruperea unanimismului [sic] din Sud” sau despre „necesitatea unei redresări reformiste care să abordeze problemele finanțelor publice”.

În practică, în timp ce principalele social-democrații europene au intenționat să conteste viziunea neoliberală¹¹ asupra lumii, pentru ca apoi să capituleze în următoarele decenii, PCI s-a limitat la a cere o contabilitate „sănătoasă” și „austeră” – desigur, care reglementează o economie mixtă, dar fără poveri pentru Stat –, încercând în același timp să intercepteze nemulțumirea regiunilor din Nord, care erau în curs de dezvoltare, dar care în schimb, așa cum era previzibil, se vor îndrepta către Ligi. Pentru a folosi cuvintele cu care Piero Gobetti a descris climatul nesănătos al perioadei postbelice, declinul „Primei Republici” a avut loc într-un climat de „reînnoire morală fără conținut, deci imorală”¹².

Între timp, celelalte forțe ale câmpului democratic au trebuit să găsească și ele un principiu de autodefinire și să întărească noul front împotriva opoziției de matrice populistă¹³ în curs de dezvoltare,

⁹ Zeev Sternhell, *Né destra, né sinistra : L'ideologia fascista in Francia*, Milano, Baldini & Castoldi 1997, Idem, *Nascita dell'ideologia fascista*, Baldini & Castoldi, Milano, 1993.

¹⁰ Să ne gândim la greutatea cuvintelor „forța motrice a Revoluției din octombrie s-a epuizat”, rostite de Enrico Berlinguer în timpul unei conferințe de presă dramatice din 15 decembrie 1981.

¹¹ În realitate, Foucault consideră că SPD a aderat la neoliberalism în 1963. Michel Foucault, *Nascita della biopolitica : Corso al Collège de France (1978-1979)*, Feltrinelli, Milano, 2012, p. 87. Cu toate acestea, linia SPD în anii 1980 a fost în contrast puternic cu valul neoliberal al lui Thatcher și Reagan și s-a schimbat odată cu conducerea lui Schroeder abia la sfârșitul anilor 1990.

¹² Vezi scrisoarea lui Piero Gobetti către Ada Prospero din 24 septembrie 1919, în Piero Gobetti, *Nella tua breve esistenza. Lettere 1918-1926*, Einaudi, Torino, 1991, p. 172.

¹³ Care până în 1992 a fost identificat cu Liga, pentru ca apoi să se extindă enorm odată cu afirmarea „partidului-companie” a lui Berlusconi în 1994, cu evoluția postfascismului în urma eșecului încercării lui Gianfranco Fini de a-l

timp în care cele două fronturi istorice, deschise pe latura comunistă și neofascistă, erau încă prezidate de *conventio ad excludendum* conceput în a doua jumătate a anilor '40. Aici narațiunea cazului italian revine să se împletească cu cea a altor democrații occidentale, deoarece din anii '70 încoace, redefinirea identității familiilor politice tradiționale va fi o problemă comună întregului Occident.

De-a lungul celor „treizeci de ani glorioși”¹⁴, reformismul social-democrat a coincis, de fapt, cu keynesianismul: așa-numitul compromis keynesian implicase o relație privilegiată între politică și sindicate în încercarea de a construi o democrație substanțială prin construirea statului bunăstării sociale. Nu este doar epoca celor mai importante experiențe ale guvernării laburiste și social-democrate: cea social-democrată este o adevărată hegemonie, ca atare, capabilă să-și influențeze chiar și adversarii – gândiți-vă doar la profețiile repetate ale keynesianismului, ce vor fi luate în considerare chiar și de republicanul Nixon, care în 1971 a declarat textual: „astăzi d.p.d.v. al gândirii economice sunt keynesian”¹⁵.

Noul scenariu, deschis odată cu criza din 1971-1973, aruncase în criză întreaga abordare teoretică care susținea compromisul keynesian, fără ca stânga să-l poată reînnoi sau înlocui: prima problemă a stângii reformiste era așadar de caracter interpretativ, dar din aceasta a apărut inevitabil incapacitatea de a formula un proiect politic capabil să guverneze tranziția de la sfârșitul secolului. Demararea procesului de globalizare și progresul în construcția unei noi entități transnaționale europene vor priva, de asemenea, guvernele naționale de instrumente fundamentale, precum, de exemplu, posibilitatea de a recurge la pârgii ale cursului de schimb și ale ratei dobânzii¹⁶, slăbind și mai mult eficacitatea propriilor acțiuni. S-au pus astfel premisele unei delegitimări tot mai mari a sistemelor politice care, dincolo de câteva declarații de principiu, au rămas ancorate dimensiunii naționale în ciuda caracterului din ce în ce mai global al actorilor reali politico-economici, a dinamicii care îi leagă și de problemele pe care le determină. Criza economică va produce și un impact suplimentar la nivel politic, inducând o schimbare semnificativă, și l-a schilodit pe cel care fusese de fapt primul actor.

În Europa, tranziția de la liberalism la democrație și-a avut protagonistul incontestabil în partidul de masă. Este o cale întreprinsă la începutul secolului al XIX-lea și a continuat în secolul XX și a culminat în 1945/46: dacă în principiu o democrație fără partide nici măcar nu este de conceput, la un nivel mai pur istoric această presupunere ar trebui recitită prin schimbarea cuvântului simplu „partide”, cu expresia „partide în masă”.

Cu toate acestea, odată cu criza anilor '70 nu doar modelul de producție fordist a luat sfârșit, ci și ceea ce, parafrazându-l pe Gramsci, am putea numi fordism politic, a cărui articulare în masă include și mașinile organizatorice ale marilor partide. Dacă fenomenul devine plastic evident în anii '90, mutația lentă a partidului fordist – și a politicii – către post-fordism va fi deja în desfășurare pe parcursul deceniului precedent, așa cum demonstrează fenomenul de personalizare tot mai mare a politicii.

Dar să ne întoarcem și să vedem cum au reacționat familiile politice occidentale la declinul perioadei lungi fordiste și la sfârșitul „celor trei decenii glorioase”. Dacă cei așezați pe partea stângă, după cum am văzut, s-au trezit complet nepregătiți, cu atât mai mult cu cât sezonul mișcărilor care tocmai se încheiase le-a „distras” și mai mult atenția, forțându-i să concureze cu competiția subiectivităților revoluționare ce le păreau destinate – care cu siguranță nu încurajase aprofundarea unor noi strategii și noi idealuri de reformă în societățile capitaliste avansate –, vedem, în schimb, că pe dreapta repoziționarea va fi ușoară și fructuoasă, până în punctul de a da naștere unei noi hegemonii

canaliza spre masa conservatorismului și, în anii 1990, odată cu apariția primei mișcări populiste de stânga condusă de „Beppe” Grillo. Tot în ceea ce privește definițiile „populismului de dreapta” și „populismului de stânga”, precum și pentru o definiție mai precisă a partidului lui Silvio Berlusconi, vă invit să consultați textul lui Federico Finchelstein, *Dai Fascismi ai populismi*.

¹⁴ Istoricii economici tind să desemneze în acest fel, sau alternativ, „Epoca de Aur” perioada de mare expansiune, practic neîntreruptă, care a afectat Occidentul și Japonia din a doua jumătate a anilor '40 până la criza din '71/'73.

¹⁵ Robert B. Reich, *Aftershock: Il future dell'economia dopo la crisi*, Fazi editore, Roma, 2011, pp. 57, 199.

¹⁶ Este de subliniat că acest lucru nu s-a întâmplat odată cu aderarea la *Tratatul de la Maastricht*, așa cum spune retorica „suveranistă”, ci deja în 1979, odată cu nașterea Sistemului Monetar European.

destinate să dureze mult mai mult decât cea keynesian-social-democrată¹⁷. Se pare că punctul de cotitură nu va începe în cadrul forțelor creștin-democrate, ci în rândul partidelor conservatoare de masă, afectând în cele din urmă întregul grup moderat și, ulterior, chiar hegemonizând stânga reformistă. În acest moment, este clar că ne referim la apariția ideologiei neoliberale, sau pentru a folosi un italianism, neoliberalism¹⁸.

Am scris aparent pentru că, după cum știm cu toții, eroii epopeei neoliberale sunt Margaret Thatcher și Ronald Reagan¹⁹, ceea ce poate distorsiona perspectiva reconstrucției noastre istorice, având în vedere că doctrina neoliberală, chiar dacă era imatură politic, era deja în vigoare de zeci de ani la nivel strict teoretic și Europa, în special în Germania ocupată de aliați. La scurt timp, Republica Federală Germania va juca un rol esențial în formularea sa, rol pe care îl va menține apoi atunci când neoliberalismul va deveni și d.p.d.v. politic matur, asta și datorită aderării timpurii a creștin-democraților la sistemul neoliberal și, ulterior, într-un mod mai lent și mai progresist, al SPD-ului²⁰ însuși.

În realitate, nașterea unei noi ideologii destinate să aibă o influență foarte puternică asupra vieții în anii următori nu a trecut neobservată, constituind într-adevăr obiectul analizei încă din fazele sale foarte timpurii, deci chiar înainte de începerea anilor '80. Primul său savant a fost Michel Foucault, care a dedicat temei o serie de prelegeri susținute la Collège de France, între 1978 și 1979, care au fost publicate abia la începutul secolului XXI. El a fost cel care i-a înțeles adevărata semnificație, devenind astfel esențial pentru oricine mai vrea să se ocupe astăzi de analiza ideilor sale. Evident că nu toate studiile ulterioare împărtășesc analizele sociologului francez și, în plus, cele mai recente folosesc informațiile despre ceea ce s-a întâmplat din anii '80 – Foucault a murit în 1984 – până astăzi²¹, dar toate vorbesc despre asta, subliniind relevanța problemei: cu alte cuvinte, atenția se concentrează tot mai mult pe momentul în care dialectica dintre *Homo politicus* și *Homo oeconomicus* se rezolvă odată cu anihilarea celui dintâi.

Însă încercările de a „ucide” *Homo politicus* însoțesc întreaga naștere dureroasă a democrațiilor moderne: o regăsim în reapariția constantă a unei alte patologii, foarte diferită de cea populistă, care însoțește toate fazele dificile ale tranziției democratice, mai întâi, iar apoi criza democrațiilor mature. Ca să folosesc cuvintele Nadiei Urbinati, dar atribuind acestei patologii – „desfigurări”, pentru a rămâne în cadrul metaforei sale – un rol diferit de cel considerat de autoare, mă refer la „teoria epistemică”, ce „ (...) își propune să introducă raționalitatea și competența în politica democratică pentru a reduce cât mai mult posibil puterea opiniei. Mitul guvernului tehnic (guvernul experților) care și-a croit drum în țările europene, inspirând o atitudine denigratoare față de politica parlamentară sau de guvernarea adunării, este un exemplu elocvent al acestei metamorfoze epistemice”²².

Este interesant de observat cum, la începutul secolului, deci înainte de transformarea semantică a termenului, exista tendința de a include „mitul guvernării tehnice”²³ în *antipolitică*. De

¹⁷ Despre modul în care această hegemonie s-a extins și în lumea cunoașterii din SUA, apelând la Think Tank-uri pentru a încercui instituțiile academice – încă reformiste – înainte de a le cuceri, vezi Paul Krugman, *Le opinioni di un liberal*, Roma-Bari, Laterza 2009. pp. 159-159.

¹⁸ Termenul „liberal” în cultura politică italiană, care s-a răspândit în cadrul discuției existente în interiorul liberalismului, care i-a pus pe Benedetto Croce și Luigi Einaudi unul împotriva celuilalt, este cu siguranță mai precis decât expresia în variantă engleză. Ar fi suficient să ne gândim la sensuri diferite, sau mai degrabă opuse, în variantele folosite pe ambele maluri ale Oceanului, sau la confuzia care se produce prin nevoia de a desemna politic atât gândirea economică a unui von Mises, cât și a unui Hayek și cea a lui Keynes. Este de la sine înțeles că această precizie se confirmă, cu atât mai mult, în prezența prefixului -neo.

¹⁹ În timp ce doctrina economică a noii ideologii începe cu monetarismul lui Milton Freedman și apoi se extinde pentru a include noile forme de anti-statism și chiar rămășițele vechii gândiri liberale din primele decenii ale secolului trecut.

²⁰ Michel Foucault, *Nascita della biopolitica*, op.cit., pp.77-88.

²¹ De exemplu, lucrarea lui Wendy Brown a fost publicată în SUA în 2015. Wendy Brown, *Il disfacimento del Demos : La rivoluzione silenziosa del neoliberalismo*, LUISS, Roma, 2023.

²² Nadia Urbinati, *Democrazia sfigurata...*, op.cit., p. 6.

²³ Lea D'Antone, „Il governo dei tecnici. Specialismi e politica nell'Italia del Novecento”, în *Meridiana. Rivista di Storia e Scienze sociali*, anno XIV, nr. 38-39 novembre 2000.

atunci, viciul epistemic s-a răspândit într-un mod și mai mare, dând adesea naștere la tentația de a rezolva deficitele identitare în interiorul său, adică reducând dinamica dreapta/stânga, precum cea a democrației/populismului, la opoziția dintre cei culți și cei incuți sau între experți și amatori. Dar această tendință nu poate fi analizată ca un fenomen în sine, în afara procesului istoric. Cu siguranță, întărirea ei trebuie corelată cu eșecul de a face saltul de la o concepție națională a politicii la una pe deplin transnațională, cu criza de legitimitate aferentă pe care am menționat-o deja, și cu atât mai mult cu cât ideologia a cărei hegemonie a însoțit chiar acest lucru, faza critică, este neoliberalismul. Noua ideologie, sancționând primatul economiei asupra politicii, care presupune nu atât o simplă supremație a pieței în sine, cât, mai ales, reducerea oricărei funcții umane, chiar și a celor care nu pot fi monetizate și/sau nu pot fi plasate pe piață în sens strict, anulează efectiv momentul strict politic, adică acela al deciziei între diferite opțiuni, în raport cu diferite priorități dictate de diferite sisteme de valori și de evoluția relațiilor de putere în cadrul societății. Totul este anulat pentru că alegerea este anulată în favoarea interpretării: nu există valori și relații de forță, ci o raționalitate, cea economică – pentru că, de la sine înțeles, și economia este unică –, și problema devine doar aceea de a selecta cine este cel mai în măsură să o interpreteze.

După cum am spus, această tendință nu este nouă, ci nouă este doar hegemonia sa actuală și aparent de necontestat. Este interesant de observat cum se repetă pe parcursul a mai bine de un secol, în fiecare pas critic al evoluției noastre sociale și politice. În versiunea sa italiană, apare deja în anii 1880, odată cu reducerea politicii de către Marco Minghetti²⁴ la arta bunei administrări, unde superioritatea tehnicii derivă din a fi considerată, întâmplător, Știință. Atunci tocmai partidele de masă în curs de dezvoltare erau cele care provocau frică – primul văzuse deja lumina în Germania în 1875 (SPD) și urma să apară și în Italia. După încheierea Marelui Război, avem în schimb triumful lor, dar și nașterea a două opțiuni alternative la democrația liberală în curs de dezvoltare, candidați totodată pentru rezolvarea tensiunilor dintre o societate deja complet de masă și un sistem politic care se luptă să se adapteze la aceasta: cel comunist și cel fascist. De atunci, fiecare blocaj ulterior impus de istorie a văzut reapariția febrei anti-politice, înțeleasă nu în sensul actual – adică ca tip de politică nedemocratică, care respinge principiile de bază care au fost mai întâi ale liberalismului și apoi al democrațiilor moderne –, ci ca un refuz al momentului politic *tout court*, ca o negare a necesității de a face alegeri în numele omului, al diversității sale și al priorităților sale existențiale și morale. De parcă am trăit într-o lume distopică în care medicina este străbătută de un conflict paradoxal între terapie și diagnostic, dar în lumea reală – unde real înseamnă uman – prima nu poate fi o alternativă, nici măcar să o înlocuiască pe a doua, care, dincolo de metaforă, ne conduce să afirmăm cele mai discutate și contestate lucruri evidente: politica nu poate fi suprimată.

Merită să ne amintim cum această reapariție a caracterizat și o perioadă foarte delicată a istoriei italiene și mondiale, și pentru a face acest lucru prin denunțarea unui strălucit intelectual și intransigent politician al vremii, care și-a concentrat studiul și moartea tragică tocmai asupra caracterului de neînlocuit al politicii: Piero Gobetti, un martor foarte lucid și critic al acestor tendințe, în timpul crizei care a dus apoi la apariția fascismului.

Pentru Gobetti, prima sarcină a liberalismului a fost combaterea unanimismului: „Adevăratul contrast al vremurilor noi, precum și al vechilor tradiții, nu este între dictatură și libertate, ci între libertate și unanimitate: viciul istoric al formațiunii noastre politice ar consta în incapacitatea de a cântări nuanțele și de a menține în poziții contradictorii o intransigență cinstită, sugerată de simțul că antitezele sunt necesare și lupta le coordonează în loc să le suprimă”²⁵. Unanimismul este un rău care nu poate fi redus, ci include fascismul însuși și poate chiar să se ascundă în faldurile mișcării liberale. Referirea sa la „secolul trecut”, înțeles ca secolul al XIX-lea, este în mod singular asonantă cu „secolul trecut” al nostru, care a culminat în faza așa-numitului „sfârșit al istoriei”: „Pe scurt, cuvântul de ordine al liberalilor din Italia începând din secolul trecut a fost: «cu toții liberali!». Noua critică liberală

²⁴ Marco Minghetti, *I partiti politici e la pubblica amministrazione*, Cappelli, Rocco San Casciano, 1969. Prima ediție a apărut în 1881 la editura Zanichelli din Bologna.

²⁵ Piero Gobetti, *La rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia*, Cappelli, Bologna, 1924. Aici a fost consultată ediția Einaudi din 1983, p. 9.

trebuie să diferențieze metodele, să nege că liberalismul reprezintă interese generale, să-l identifice cu lupta pentru cucerirea libertății și cu acțiunea istorică a claselor care sunt interesate de ea”²⁶.

În acest sens, lupta de clasă, departe de a fi o anatema iliberală, are în schimb un rol decisiv, pentru că tocmai în lupta de clasă se formează elitele destinate să concureze pentru guvernarea unei societăți moderne²⁷. Evident, în acest mod de a-l înțelege, nu există loc pentru determinism care ar cântări atunci atât de greu asupra mișcării comuniste. Lupta nu este între o clasă care se mișcă în direcția progresului stabilit după criteriile științifice și celelalte, care împiedică apariția raționalității economice. Lupta este între clase care exprimă fiziologic interese diferite și care, în condițiile în care nu există un criteriu extern care să ne permită să stabilim care interese sunt corecte și care nu, predomină alternativ doar în funcție de schimbarea echilibrului de putere²⁸. De fapt, apariția unei înclinații deterministe la nivelul stângii vremii a contribuit în mod semnificativ la afirmarea unei idei de progres care purta cu sine germele pozitivist al unei Științe care devine *Deus ex machina* al istoriei omenirii, pe care Gobetti o avea în fații ochilor săi, vedea rezultatele acestui proces și a perceput corect amenințările pe care le-ar proiecta continuarea lui asupra viitorului.

Cât privește duelul dintre *Homo politicus* și *Homo oeconomicus*, care deci precede cu mult turnura neoliberală, deși a devenit ulterior un element calificativ, Gobetti se va exprima cu o claritate extremă, cu acea claritate care a venit din conștientizarea mizei reale: este primatul lui *Homo politicus*, care pătrunde în toată opera sa, zdrobit prematur de violența fascistă, primat pe care el va merge până acolo încât să-l susțină cu atâta convingere, apărându-l tranșant într-un articol cu titlul emblematic de *Economia parazitara*, care a apărut în coloanele revistei sale din 1924: „Dacă cuvântul decisiv îi aparține, fără drept de apel, politicianului, ancheta economică nu ne va oferi specificul infailibil, ci doar câteva repere. Întreaga valoare a tehnicii trebuie epuizată în caracterul ei de instrument și coeficient. Omul de stat va fi atent la sfaturile economistului, dar îl va subordona altor factori istorici”²⁹.

Lección tânărilor intelectual din Torino se opune unanimismului cu intransigență, considerând libertatea într-adevăr un drept, dar un drept de care trebuie să fii demn – pentru că nu cu frica de luptă, ci cu încredere în ea „liberalului [îi priește] lupta deschisă a claselor și a partidelor: cine știe să lupte este demn de libertate”³⁰ –, subordonează economia unui instrument de realizare a fericirii omului și se dovedește în acest fel mult mai aproape de gândirea Părinților economiei moderne, începând cu Smith; este afirmarea unei „vești bune”, a unei evanghelii, care nu mai raportează cuvântul unui zeu – transcendent ca cel al religiilor antice, sau imanent ca Știința, sau Istoria, care au devenit măsura și arbitrul activității individului – ci este un dar al umanității.

Totuși, lecția sa este mărturie că partea cea mai atotcuprinzătoare, cea mai inchizitorială și, îmi cer scuze pentru jocul de cuvinte, iliberală a neoliberalismului precede poate nașterea acestei ideologii și constituie un fel de problemă în softwer-ul democrației, deoarece din concepția sa poate da naștere unor crize potențial letale, alimentându-se din ele, la schimbările induse de evoluția procesului istoric. Sensul cel mai profund al acestei mărturii a lui Gobetti este avertismentul de a nu lăsa niciodată garda jos, de a nu considera constrângerile pe care ideologiile vremii le impun gândirii noastre, pretențiilor noastre, propriilor noastre nevoi ca fapte „naturale” asupra cărora bunul simț nu are putere de dominare.

²⁶ *Ibidem*, p. 51.

²⁷ Gobetti susține că „Lupta de clasă a fost *experimentum crucis* al practicii liberale; numai prin lupta de clasă liberalismul își poate demonstra bogățiile. În politică reprezintă partea pe care a avut-o fenomenul schimbului și comerțului în economie. Este instrumentul infailibil pentru formarea de noi elite, adevărata, mereu activa pârgie a reînnoirii populare. Numai lupta, în timp ce condiționează apariția inițiativelor, garantează libertatea indivizilor”, *Ibid.*, p. 134.

²⁸ Piero Gobetti, *Economia parassita*, *op.cit.* În raport cu amenințarea deterministă, Gobetti este foarte clar: „Conceptul marxist al derivării relațiilor politice din fenomene de natură economică trebuie înțeles sau corectat într-un sens care exclude orice determinism riguros și stabilește în schimb conexiuni de natură irațională care sunt mult mai complexe și, așa spune, misterioase”.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Idem, *La rivoluzione liberale...*, *op.cit.*, p. 138.

Un avertisment care a fost valabil și este valabil pentru fascism, care nu concepe natura oamenilor și a instituțiilor în termeni științifici și istorici, ci chiar mitici, propunând efectiv o religie dogmatică care nu lasă alternativă la acceptare. Piero Gobetti este printre primii care dau acest sens gândirii lui Mussolini, care va informa apoi întregul fascism, nu doar cel al guvernului în deceniile următoare, scriind încă din 28 mai 1922 că Mussolini „nu poate înțelege istoria decât prin mituri”³¹. Dar, este un avertisment adresat și democrațiilor, când chiar și în componentele lor moderate și antisocialiste acestea par să împrumute din marxism un determinism economic substanțial care anulează de fapt capacitatea creatoare a omului, plecând de la un liberalism care și-a pierdut originile de „luptă pentru cucerirea libertății” și, deci, rolul lui de interpret al „acțiunii istorice a claselor care sunt interesate de ea”³².

În anii în care, exact ca în Italia de la sfârșitul secolului al XIX-lea, toată lumea adoră să se definească drept „liberal”, este mai potrivit să încheiem amintind cum, pentru Gobetti, se exercită liberalismul: „Dacă metodologia liberală respinge cu tărie dogmele și simplificările abstracte, încrederea oarbă și siguranța de sine a planificării, cunoașterea problemelor practice se prezintă pentru politician ca o formă și un indice al liberalismului: este o cale a aderării la nuanțe și a prelungirii observației, una dintre modalitățile prin care este trăită asceza politicianului”³³.

Traducere din limba italiană realizată de Sabin Drăgulin

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

BROWN, Wendy, *Il disfacimento del Demos : La rivoluzione silenziosa del neoliberalismo*, LUISS, Roma, 2023.

FOUCAULT, Michel, *Nascita della biopolitica : Corso al Collège de France (1978-1979)*, Feltrinelli, Milano, 2012.

GOBETTI, Piero, *La rivoluzione liberale. Saggio sulla lotta politica in Italia*, Cappelli, Bologna, 1924.

Idem, *Nella tua breve esistenza. Lettere 1918-1926*, Einaudi, Torino, 1991.

LILLA, Mark, *L'identità non è di sinistra : Oltre l'antipolitica*, Marsilio, Venezia, 2018.

MARONI, Roberto, *Brambilla, Carlo, Il mio Nord. Il sogno dei nuovi barbari*, Sperling & Kupfer, Milano, 2012.

MINGHETTI, Marco, *I partiti politici e la pubblica amministrazione*, Cappelli, Rocco San Casciano, 1969.

REICH, B. Robert, *Aftershock : Il future dell'economia dopo la crisi*, Fazi editore, Roma, 2011.

STERNHELL, Zeev; Sznajder, Mario; Ashéri, Mario, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Parigi, Gallimard 2010.

STERNHELL, Zeev, *Né destra, né sinistra : L'ideologia fascista in Francia*, Milano, Baldini & Castoldi 1997.

Idem, *Nascita dell'ideologia fascista*, Baldini & Castoldi, Milano, 1993.

STIGLITZ, R. Joseph, *Il prezzo della disuguaglianza. Come la società divisa di oggi minaccia il nostro futuro*, Einaudi, Torino, 2014.

URBINATI, Nadia, *Democrazia sfigurata : il popolo fra opinione e verità*, Università Bocconi Editore, Milano, 2014.

Articole și studii

³¹ Idem, „Uomini e idee”, în *La Rivoluzione liberale*, anno. I, nr. 15, 28 maggio 1922, p. 56, ulterior în Idem, *La rivoluzione liberale...*, op.cit., p. 173.

³² *Ibidem*, p. 51

³³ *Ibidem*, p.133.

D'ANTONE, Lea, „Il governo dei tecnici. Specialismi e politica nell'Italia del Novecento”, in *Meridiana. Rivista di Storia e Scienze sociali*, anno XIV, nr. 38-39 novembre 2000.

GOBETTI, Piero, *Uomini e idee, La Rivoluzione liberale*, anno. I, nr. 15, 28 maggio 1922, p. 56,

Idem, „Economia parassita”, in *La Rivoluzione Liberale*, anno III, n. 9, 1924.

VIOLA, Paolo, „Prima del populismo : radici settecentesche dell'antipolitica”, in *Meridiana. Rivista di Storia e Scienze sociali*, anno XIV, nr. 38-39 novembre 2000.